

'... דינא הוא דמפצי...' – בכתוב שהביא רשב"ם מתהלים קמ"ד, מובנו פדיון וחילוץ, וכידוע שצד"י ודל"ת מתחלפות לעתים, (ואינו יוצא מכלל כל פצה שבמקרא שענינו פתיחה (של הפה בדר"כ), כי גם פדיה היא שחרור ופתיחה). אמנם התוס' ורשב"ם הבינו שמשלם ללוקח אם לא פדה וחילץ מן העכו"ם. ומכאן המשמע המקובל היום ללשון פיצוי. וק"ל. (או שמא הבינו דפודה משמע גם בממון וממילא אם לא הצליח יתן אותו ממון ללוקח). (הנ"ל).

'אמימר אמר: אפילו ליכא כל הני לא, מאי טעמא מידע ידע דסתם עכו"ם אנס הוא, שנאמר 'אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר' – צריך להבין מה חידש אמימר הרי גם מקודם ידענו זאת כפירוש רשב"ם, אלא שבתנאים מסויימים נראה לנו שיש דברים בגו ודיניהם אמת. ונראה, דהנה בודאי לא מקרה הוא שמקרא זה נאמר באותו מזמור שבו בלבד מופיע (ג' פעמים) לשון פיצוי במובן של פדיה וחילוץ, (וכמו שהביא רשב"ם לעיל). והנה שם נאמר פעמיים 'אשר פיהם דבר שוא' וגו'. ונראה כי ב' דרגות הן, ובתחילה מבקש המשורר להצליחו בקרב ולפדותו 'ממים רבים מיד בני נכר אשר פיהם דבר שוא' וגו'. ונראה הכוונה לריב ולהתווכח עמם ולהוכיח שקרם בפניהם (לשיטתם), וזה ר"ל 'מים רבים' היינו דמצוי בהם ובדיניהם פסולת ושטף מים עכורים ויש לדון ולברר הבר מן התבן. ואולם אח"כ כתיב 'הנותן תשועה למלכים' (כל ישראל בני מלכים) הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, פצני והצילני מיד בני נכר אשר פיהם דבר שוא וגו', אשר בנינו כנטיעים מגודלים' וגו', והיינו מצד מדת מלכות ('דוד עבדו' – כנס"י כשידה תקיפה) כל דיניהם של גויים מעצם היותם 'בני נכר', שוא ושקר הם ואין ערוך להם לעומת ישראל המגודלים מנעוריהם להיות חלק ה', ואין להעלות בשום פנים על הדעת שום צד של אמת לנכרי כלפי ישראל, ולעולם יש לפצות ולפדות את 'דוד עבדו', ולדון לזכות ישראל מצד שהוא ישראל. וזה הוא הכתוב שנוקט אמימר. ודו"ק. (הנ"ל).

דף מו

באורי פשט

זכי אין אדם עשוי לומר לאומן מכור לי טלית?!!... לא אמרן אלא דאמר ליה טלית סתם, אבל טליתך – לא' – יש לבאר מדוע תולים אנו שטלית זו יועדה למכירה, ונתנה לו האומן מדעת, למה לא נחוש שמא טעה האומן והחליף טלית בטלית?
כתב הריטב"א: יותר יש לתלות שאינו מדקדק במכירה, כיון ששנים הם בדמיהם, מאשר לומר שלא דקדק בהחזרה, לפי שאדם מדקדק ובודק לראות אם האומן החזיר לו את שלו.
וב'פרישה' (ח"מ קלו. וכו"ה בסמ"ע) פרש, מכך שאמר לו 'טלית' (או 'טלית זו'. ע' ראשונים) ולא אמר טליתך – משמע שהוא יודע שאינה שלו, ונתנה לו מדעת.
ובספר 'אילת השחר' כתב, שיותר יש לתלות במכירה, שאז לא טעה האומן אלא פעם אחת, כשמסר טליתו של זה למכירה, במקום הטלית האחרת, אך עתה כשנותן לו הטלית האחרת – אינו טועה. ואולם אם נאמר שהאומן החליף, נמצא טועה מתחילה ועד סוף, שהרי אם היתה נודעת לו טעותו, היה מבקש את הטלית שנתן לשני, משא"כ לוקח, שהלך לו ואינו מוצאו לבקש ממנו. (וצ"ע מנין פסיקא ליה דמיירי שיודע ומכיר את האחר שנתן לו, ואינו יודע ומכיר את הלוקח).

'אמר רבא: שפיר קאמר ליה' – יש לעמוד על טעם הדבר, הלא הוא מכחיש שמסר לו וטוען להד"ם, ויש עדים שאולי יזוה את הטלית – מדוע אין בית-דין מחייבים אותו להוציאה, כדי לברר את האמת?
ובראשונים משמע (ע' רשב"א, ריטב"א, רי"ד) שכל עיקר הדין-ודברים שביניהם, בגלל ויכוח על המחיר שקצץ לו, שהאומן טוען קצצתי לך כך וכך, והלה טוען פחות. והאומן, כדי לזכות בטענתו, טוען 'להד"ם' – כדי שיאות הלה להודות למחיר שהוא קוצץ. (ואביי אמר שרמאי פומבדיתא האומנים, כך נוהגים תמיד ברמאות, כדי להעלות שכרם, ורבא אמר לו, שאם אכן טענו כך, הדין עמם).
ולפי זה יש לומר, שאם אכן עיקר הויכוח אם מסר אם לא מסר – יש לב"ד לפרוש השמלה לעיניהם להצדיק את הצדיק ולהרשיע את הרשע, אך כיון שהדו"ד ביניהם נסוב אודות טענה אחרת, אין לב"ד לחייבו להוציא, כדי שעל ידי כן נמצא מפסיד בטענה השניה, שהרי הספק שקול, ואם אנו מחייבים את האומן להראות הטלית, יימצא נפסד, כי מחמת הספק ישלם הלה את המחיר הנמוך.

'ע"ב) 'אריס שהוריד אריסין תחתיו יש לו חזקה... אריס שחלק לאריסין אין לו חזקה...'
– הרמב"ן פרש החילוק בין 'הוריד' ל'חלק' – אם אותם אריסין לא היו בה כלל והוא זה שהורידם לשדה, או שהיו בה אריסין, והוא חילקם במקומות השונים, שלזה הפקידו על שדה זו וזה על שדה אחרת.

'הא דאיכא פירא בארעא' – שאז הוא נוגע בדבר, שרוצה להעמיד השדה ביד המעביד, כדי לקבל שכרו. ואפילו בשדה העשויה ליטע, שדינו ליטול מבעל השדה כשכר שנותנים לשתלי העיר, ואין ידו על התחנתונה (כדאיתא בב"מ קא.). ואם כן, מה אכפת לו אצל מי תעמוד השדה, הלא בין כך ובין כך יטול שכרו מבעליה – אף על פי כן 'נוגע' הוא, לפי מה שכתבו התוס' (לעיל מב: ד"ה שבת) שאפילו בשדה כזו, אינו נוטל כאריס אלא כקבלן, ששכרו פחות, (כיון שהאריס עוסק בצרכים נוספים בשדה). ולכן עדיף לו להעמיד את השדה אצל זה ששכרו. (קובץ שעורים. וע"ע בראשונים פרושים נוספים – והובאו בטור חו"מ לו, ב. ובדברי הרשב"א מבואר שגם אם יצאה השדה מתחת ידי המעביד, נוטל האריס שכרו משלם, לפי שהקרקע עומדת לאריסות).

ליקוטים מפוסקים ראשונים ואחרונים

'תיבתא דרבה תיבתא' – הרי"ף פסק (ולא כרשב"ם ועוד ראשונים) שאפילו ללא 'ראה', כל שיש עדים שהיה שלו, אף על פי שיש לאומן 'מיגו' דלהד"ם – אינו נאמן. ובאר הרמב"ן (בחדושי ובלמלחמות השם), שתקנת חכמים היא זו, שתקנו כן כדי שיוכל כל אדם ליתן כלים לאומן ללא צורך בהעמדת עדים. ותקנה זו גם לטובתם של האומנים, שלא יחוסו אנשים למסור להם כלום. (וע"ע באילת השחר).

וכן נחלקו השיטות באדם שאינו אומן, וקיבלו תחילה בתורת פקדון ועתה טוען 'לקוח הוא ביד' – שיטת רבנו תם, שלא כשאר ראשונים, שלעולם הוא נאמן. שיטת הרי"ף והרמב"ם (וכן היא דעת כמה ראשונים – ע' רמב"ן ורשב"א ותוס' כתובות פד: ועוד), שאם יש עדים במסירת הפקדון, אפילו לא ראה בידו – אין לו חזקה. ושיטת רשב"ם (וכן הכריע בשו"ת מהרי"ק – קנה, ד"ה ואשר טען. וכן נפסק בשו"ע) ממוצעת – כאשר יש אחד משני הדברים: עדים בלא 'ראה' או 'ראה' ללא עדים – יש לו חזקה. וע' בש"ך (רצו, א) – אריכות רבה.

'נתחלפו לו כלים בבית האומן – הרי זה ישתמש בהן עד שיבא הלה ויטול את שלו. בבית האבל או בבית המשתה – הרי זה לא ישתמש בהן עד שיבא הלה ויטול את שלו' – ולא אמרו 'עד שיחזיר לו את שלו' – שכשבא בעל הכלי, צריך להחזיר לו את כליו אף על פי ששלו נאבד ואינו חוזר אליו, ואין יכול לעכב את של חברו בידו עד שיוחזר הכלי שלו. 'ואף כי דין זה אין צריך ראייה כל כך', לא רק כאשר הוא בטוח שאין הכלי שבידו שייך לו, אלא אפילו אם היה ספק בדבר, ובא השני ונתן סימנים מובהקים שהכלי שלו, נתברר הדבר שנתחלף הכלי, ואין יכול לעכב. 'ולפי שראיתי המון עם טועין בפשיטות בדין זה, כתבתי הנראה לע"ד'. (תרומת הדשן שיט. והובא ברמ"א קלו, ב וע"ש בבהגר"א.

ומש"כ שמועיל סימן מובהק – דוקא אם זה מסופק, אך אם המחזיק טוען 'ברי' שהוא שלו, לא תועיל נתינת סימנים מובהקים של אחר, להוציאנו מידיו. – קצות החשן שם סק"א).

– אם עבר זמן רב ולא באו בעליו של הכלי לבקשו – כתב הט"ז (הו"מ קלו, ב), שיכול להשתמש, משום שודאי נתיימשו הבעלים, והרי יש כאן יאוש בעלים עם שינוי רשות. ובקצות החשן השיג על דבריו, לפי שאין ידוע אם נתיימשו הבעלים לפני שלקח הלה, ושמא נתיימשו רק אחר כך, וקיימא לן כדעת הפוסקים ששינוי רשות ואחר כך יאוש – אינו קונה. וגם ב'נתיבות המשפט' הקשה על דברי הט"ז. וצידד לומר שהט"ז מדבר באופן שיש להניח שהיה יאוש קודם ל'שינוי רשות'.

(לכאורה יש מקום לדון, גם אם היאוש היה לאחר שינוי הרשות, ולא קנה לכמה שיטות, מכל מקום, כיון שכבר אינו מקוה לשונו של החפץ אליו, שכבר נתיימש ממנו, הלא אילו היינו שואלים אותו אם נוה לך שנאסור את השימוש לזה שנטל את כליו בטעות, וגם עליך נאסור להשתמש בכלי שלו, או נתיר לשניכם בשימושם – ודאי נוה לו שיהא מותר לשניהם להשתמש, כי כבר אינו חס על הכלי שלא יתקלקל בשימוש של אחר, שהרי כבר התיימש ממנו. ואם כן, באופן שיש לתלות שחפציהם התחלפו זה בשל זה, (כגון שלא נמצא בבית המשתה אף כלי אחר, ומסתמא כל אחד נטל את של חברו). ועבר זמן רב, יש מקום לומר שמותר להשתמש גם אם נניח שלא קנה, ואילו יודעו זה לזה, יצטרכו להחזיר כל אחד לחברו את כליו – כי ודאי נוה לשניהם בזה, כאמור.

(ואולי י"ל דהוי כיאוש שלא מדעת (לשיטת התוס' בב"מ כב, א שאומרים כן גם לענין רשות שימוש, ודלא כהרשב"א שם והש"ך), שהרי אין כאן נתינת רשות בפועל – אך י"ל שיש כאן 'אנן סהדי' דניחא ליה בהכי, וכעין מה שכתב הרא"ש שנוה לו שישמש מי שישמש בטליתו, מפני שהוא נהנה מן המעות).

מצד שני יש מקום לומר, שאם נתיר לשניהם להשתמש, לעולם לא יחזרו אחר הבעלים להשיב את כליהם. והלא בהנחה שלא קנאה, כנ"ל, הלא מחויבים במצות השבת אבידה. (ואם כי בגמרא לא מבואר להדיא שצריך לחזר אחר הבעלים, מסתבר לכאורה ששניהם מחויבים בדבר).

ואמנם, גם מדברי הט"ז משמע שאין אנו דנים להתר אלא משום הקנין, ולא משום אומדנא זו של נתינת רשות שימוש. וצ"ע.

וזה לשון הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א בתשובה על ענין זה:

'אי אפשר לדעת אם השני לקחו ואם נשתמש בו או רוצה להשתמש, אך מטעם אחר אפשר להקל אם הוא דבר שמשגיגין לקנות כזה ועבר זמן רב שם דמיהן ורושם ויכול להשתמש בהן'.

– 'זהמנהג במקומות הגדולים, מקום שרבים מתאספים שם ומניחים המנעלים העליונים בפרוזדור, ובצאתם יתחלפו של זה בזה, אין מקפידין בדבר, ומשתמש כל אחד בשל חברו, עד שיתראו פנים, ומחליפים א"ע, ואין בזה חשש גזילה, שכך נהגו'. (ערוך השלחן קלו, ב. ומובא בשו"ת שבט הלוי ח"ו רלח. והוסיף שם: ז"כ ראיתי למעשה כבר הרבה פעמים. ובפרט בזמן הזה ששכיה שאין בני אדם מקפידים כלל'. והסתמך שם על דברים אלו בנידון השאלה הבאה לפניו – כאשר אבד הכלי שנטל בטעות – האם דינו כגולן להתחייב באונסין, או שמא כיון שלקח בטעות – אינו חייב באונסין. והורה שם לפטרו, שלא נעשה 'גולן' על ידי נטילתו בטעות).

הנה דברים נוספים בענין זה, מאת חכם אחד שליט"א:

'נתחלפו לו כלים בבית האומן – הרי זה ישתמש בהן עד שיבא הלה ויטול את שלו... אדם עשוי לומר מכור לי טלית' – 'ק"ק אם אמנם כך היה, כפי שמורים הדברים, שמכרם בטעות לאחר, ונתן מדעת תחליף, מה מקום לחכות שיבוא הקונה ויטול את שלו, הרי אינו יודע בטעות. גם לשון 'את שלו' קשה. ואם יודע האומן שיוכל לאתר את הקונה ולבטל המקח, מה זכותו לתת בינתים מדעתו זכות שימוש בשל אחר שאינו נוגע בענין, גם אם קבל רשות למכור. (ואולי יוכל לתבוע מן הקונה מה שנהנה בשימוש ולפצות בו הבעלים). גם קשה מה טעם לשער השערות, ילך לאומן וישאלנו אם אמנם כך היה.

ונראה, דהנה בודאי מדובר בבגד בעל מדות שוות, (דאל"כ ודאי שניהם ימצאו זא"ז), וכן הערך שווה פחות או יותר, (שאל"כ האחד ירוץ במהרה ויגיע אליו דרך האומן המכירו מן הסתם). וזו גופא השאלה, באם זה שידוע בחילופין ואינו ממחר לברר ולהחליף וליטול את שלו בחזרה, ומצידו מוכן הוא להחליף לזמן או לעולם, האם רשאי לנהוג כן בהנחה שגם הלה מסכים, או שמא צריך לחשוך בעצמו שמא מסכים מחמת שקיבל בגד טוב יותר וע"י המנעותו מלהחזיר מיד, מקשה על חברו למצאו וגורם לו להתיאש. ועל כן אסרו על שניהם בבית המשתה כדי שיטרחו וימצאו זא"ז, אולם כשיד אומן באמצע, גם נקל יותר למצוא דרכו, גם יש מישהו אוביקטיבי שהשתתף בחליפין ויש להניח שבאמת הערך שווה לגמרי, (שכן האומן בקי במחירים וגם זה בכלל מה שאמרו 'אדם עשוי לומר לאומן... ודו"ק). ומה עוד שיתכן שבעל החפץ אינו מעוניין בו מעיקרא ונתן רשות למוכרו, שאז ודאי רשאי אני להסכים בלבי להיות הקונה ולשלם את החפץ שלי בתמורה. ועל כן רשאי אני להשתמש לעולם. עד אשר ירצה הלה – אם ירצה בכל זאת – ויבוא ויטול את שלו.

ולפי כל זה נראה, שגם מי שנתחלפו לו בבית המשתה, וטרח ובקש ולא מצא, רשאי הוא להשתמש בהנחה שגם חברו ניח"ל להחליף (וכ"מ קצת מלשון 'אינו רשאי להשתמש עד שיבוא הלה', היינו כל עוד יש חשש או סיכוי שיבוא). אמנם דוקא בשוין במחירים פחות או יותר, אבל בשווה יותר, יש לו לחשוך בעצמו שמא לא טרח כדבעי, (ובשוה פחות צ"ע אם נאסור עליו אפילו מסכים לחילופין כדי שיחפש את חברו להצילו מידי עבירה. או שמא אדרבה כ"ש שנתיר לו וימחל בלב שלם ובכך יציל חברו מידי עבירה). וצ"ע להלכה ולמעשה'. (רע"ב).

פרפראות

'...בבית האבל או בבית המשתה – הרי זה לא ישתמש בהן... – דוק ותמצא בלשון חכמים, במשנה, בתוספתא ובברייתא, שבכל מקום הקדימו את 'בית האבל' ל'בית המשתה', וכלשון הכתוב (בקהלת ז, ב): 'טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה'.

הנה ציון המקומות: משנה – עירובין ח, א כתובות ז, ה. (וכיו"ב בטהרות ט, ב 'ארעו אבל או משתה').

תוספתא – שבת טו, ו; עירובין ה, יא; ו, ה; ביצה ד, ט; מו"ק ב, ט; כתובות ז, ד; ב"מ ה, יא; ב"ב ו, ד; כלים ב"מ ה, א.

ברייתא – נדה יב.

(ואמנם, במקום אחד נקטו להפך, מפני הטעם המבואר שם – בתוספתא מגילה ג, ח שנו: 'כך היו חבורות שבירושלים נוהגין: אלו לבית המשתה ואלו לבית האבל... בית המשתה ובית האבל – בית המשתה קודם... ר' ישמעאל היה מקדים בית האבל לכולם'. – הקדימו בית המשתה מפני קדימותו בפועל, דומיא ד'אלו לשבוע הבן ואלו לליקוט עצמות' שאמרו שם 'שבוע הבן קודם'. אכן, במקבילה (באבל רבתי יב) מובא שם קודם 'בית האבל' ואח"כ 'בית המשתה'. ושם איתא שהחסידים הראשונים היו מקדימין לבית האבל מבית המשתה, וכו' ישמעאל בתוספתא).

'אמר ליה אביי לרבא: תא אחוי לך רמאי דפומבדיתא...' – בכמה מקומות בש"ס מבואר שהיו מצויים בפומבדיתא אנשים רמאים גנבים, כפי שהביאו רש"י בכתובות (פב. ד"ה פומבדיתא) ותוס' להלן (נב: ד"ה ר"א).

ואביי, שלמד ולימד בישיבת פומבדיתא, וגם היה שם ריש מתיבתא עד לפטירתו, (ע' ע"ז נה; סוף הוריות, ועוד), ידע והכיר את באי שער עירו. ונרמז הדבר בשם המקום: **'פומבדיתא' – פום בדיתא, פה דובר בקדוה.**

(ע"ב) ('עמלק סימן) – ראשי תבות: ערב, מלוה, לוקח ראשון, קבלן. וזו לשון ריעב"ץ בהגהותיו: 'חידוש שנתנו סימן כזה, במי שנאמר בו 'תמחה את זכר עמלק'. אולי מצאו לו רמז מן הכתוב במאי דסיים קרא 'לא תשכח', שתיבת 'לא' מופסקת בטעם טפחא – להורות שיש בו מקום גם לשכחה, (דוגמא לזה דרשו בספר הזוהר באזהרות שבעשרת הדברות), ולהתיר להשתמש בו לאוקמי אגרסא, דכל מה דאסר רחמנא שרי (חולין קט): להכניס מנוול לבית המדרש לשבר כחו, ולהוציא ממנו ניצוץ קדושה שבו...!'

דף מז

הערות בפשט

'קבלן...' – רשב"ם פרש שקבל המעות מידו של המלוה ונתן לידי הלוה. וכתב הש"ך (לו סקט"ז): 'ותמה אני אם כתב רשב"ם זה' – שהרי באופן כזה אין שום חיוב בין הלוה למלוה, אלא כל תביעתו של המלוה – על הקבלן, (כמו שאמרו להלן קעד: וכו"ה בפוסקים – חו"מ קכט, יט). ואיזהו קבלן – כגון שאמר 'תן לו ואני נותן, תן לו ואני פורע'.

וב'תומים' (שם סק"ז) יישב על פי שיטת הרמ"ה (מובא בטור – קכט) שיש חילוק בין קבלן סתם לערב קבלן, שבזה מדובר כאן, וכיון שהזכיר לשון ערבות, לא נפטר הלוה, ויכול המלוה לתובעו. והסביר שם מדוע פרש הרשב"ם דוקא באופן זה. וכן פרש בדברי רש"י בגטין (מט:). ע"ש.

'בן אומן יש לו חזקה... ובן גולן אין לו חזקה... היכי דמי, אי אתו בטענתא דאבוהון, אפילו הנך נמי לא, אי דלא אתו בטענתא דאבוהון, אפילו בן גולן נמי?...' – לכאורה היה אפשר לפרש שבא בטענת עצמו, ומדובר שאביו חי, ולכך בן גולן אין לו חזקה, לפי שירא למחות בו מפני יראת אביו המסוכן (כדלהלן). ומה שלא פרשו כן, יש לכאורה להוכיח שאין הדבר כן, וכשיטת הרמ"א (ב'דרכי משה' קנב – עפ"י תשובת מהר"ם. וכן פסק בסמ"ע שם), שאפילו האב חי, יש לבן חזקה, שאינו ירא למחות בו. (וכן משמע משו"ת הרשב"א ח"א תתקטו). וצ"ע בשיטת המהרש"ל (בתשובה לג) שמדובר כאן דוקא בשהחזיק ג"ש אחר מות האב, שכבר חלפה הלכה לה אלמותו של האב, 'כדמשמע צורתא דשמעתא למעיין שם'. וכבר הרגיש שם שמדברי מהר"ם בתשובה משמע שגם בעודו חי).

(ואולם אם טען הבן 'בפני הודה שמכרה לאבי' – אין זו טענה מועילה, כמו שכתב הרא"ש, שבשביל מוראו של האב, נאלץ להודות גם בפניו. אך למחות בפני עדים על גזלת הבן – אינו ירא כל כך. – כן חילקו בפרישה ובנתי"מ קנב, א).

'לא צריכא דקא אמרי עדים בפנינו הודה לו' – התוס' ועוד ראשונים כתבו שאין לגרוס 'עדים' (כגרסא שלפנינו, שהיא גרסת הרי"ף והרשב"ם) אלא שכך הבנים טענו – 'בפנינו הודה לו', ובן אומן ובן